

SÁRKÖZY MIKLÓS

A ZÚRKHÁNE: EGY VALLÁSI-NEMZETI INTÉZMÉNY A SÍITA IRÁNBAN

Irán az iszlám kultúrában

■ Irán különös helyet foglal el az iszlám világban. Az iszlám világ egyik meghatározó fókuszpontja, mely az iszlám kezdetei óta termékenyen hat annak művelődéstörténetére. Ám az iráni világ – az iszlám világban és kultúráján belüli vitathatatlan fontossága ellenére vagy inkább mellett – mindig is részben elkülönült. Az elkülönülés elsősorban nyelvi-etnikai okokra vezethető vissza. Az arabság képtelen volt asszimilálni az őslakosok jelentős részét – szemben Mezopotámia, Szíria, Egyiptom területével, ahol az iszlám hódítást követő évszázadokban intenzív és sikeres arabizáció következett be (mely persze nem jelentette az ott élő kisebbségek teljes eltűnését és a területi, regionális identitások megszűnését).

Irán, az iráni kultúra azonban egyszerre volt nagyon mélyen beleágyazódva az iszlám világba, és nagyon sok mindenben el is különbözött tőle. Az iráni iszlám világban egy premodern nemzeti-etnikai komponens és identitás különállása mindvégig kitapintható, habár jó háromszázötven évvel az iszlám hódítást követően, a 10. század végére a mai Iránban, Afganisztánban és a mai Közép-Ázsia déli részében (az iráni civilizáció hagyományos szubregiói) a lakosság többségében felvette az iszlámot.

Az irániság olyan erős kulturális tényező volt, hogy – Bausani szavaival élve – a maga képére formálta az iszlámot is.¹ Egy egyetemes, nemzetek feletti, térítő vallásból az iráni világ-

Mi is a zúrkháne?
Sport? Vallási
ceremónia? Vallási
egyesület? Régi katonai
táborok halovány
emléke? Talán
mind a négy.

ban csakhamar sajátos nemzeti vallás született több középkori kísérlet után. Az egyetemesből nemzetivé alakított vallás valósága – többszöri kísérletezés után – a legsikeresebben az 1501-ben hatalomra került Szafavida dinasztia korában valósult meg. Igaz, ehhez kellett az azt megelőző kétszáz esztendő – a mongol és mongol eredetű nomád dinasztiák uralma is, amikor a mongolok romba döntötték az iszlám világ klasszikus központjait. A mongol katasztrófa romjain az egyetemes szunnita kalifátust tagadó, újfajta muszlim identitások kaptak erőt a Zagrosztól keletre az iráni világban. Itt leginkább az iranizált síita iszlám variánsaira gondolunk, melyek eléggé heterodox nézetekkel rendelkeztek, ötvözték a messiásváró síita tanításokat a szúfi misztika többféle árnyalatával és a perzsa kultúra elemeivel. Mindezek kulminációjaként 1501-ben a Szafavidák síitizált szúfi dervisrendje került hatalomra, és uralkodott 1722-ig az iráni világ nyugati és déli részén (döntően a mai Irán területén és a mai Afganisztán nyugati részén).²

A szafavida dinasztia uralma markáns fordulatot okozott az iráni területek nyugati részén. Egy időben a kora újkori Európában kibontakozó reformációval a tizenkettedik síita imám visszatértében reménykedő Szafavidák az addig inkább többségében szunnita hanafita jogi iskolát (madzhab) követő iráni lakosságot áttérítették a tizenkettes síita iszlámra, az elmúlt 500 év legjelentősebb kultúrtörténeti fordulatát hajtva végre Iránban. A tizenkettes síita iszlámra való átteréléssel és egyben Irán egyesítésével a szafavidák megteremtették a modern iráni nemzetállam alapjait, melynek identitásában a perzsa nemzeti azonosságtudat és a nemzeti vallásként felfogott síita iszlám alkotta a két fő pillért (később ehhez nem csekély európai, nyugati kulturális hatás társult harmadik identitásképző elemként).

Mostani írásunkban nem célunk a kialakuló szafavida állam, még kevésbé a tizenkettes síita iszlám történetét tárgyalni. A kialakuló szafavida állam tizenkettes iszlámhoz kapcsolódó újításai közül egyet szeretnénk kiemelni, mely sok téren szimbóluma a 16. század eleji nagy fordulatnak. Ez pedig a zúrkháne, más néven az „erő” vagy „erőpróba háza”.

A zúrkháne eredete(i)

■ Mi is a zúrkháne? Sport? Vallási ceremónia? Vallási egyesület? Régi katonai táborok halovány emléke? Talán mind a négy. A zúrkháne a mai Iránban nagyon is elevenen él, a mindennapokat is behálózó jelenség. Hagyomány, élmény, mindennapos testi és lelki edzés. Mélyen vallásos síita és iráni birkózó- és sportegyesület.³

Közhely, hogy a birkózás – megannyi lokális változatával – az egész Közel- és Közép-Keleten elterjedt, ősi sportnak számít. Törökországtól Iránon át Mongóliáig és Tibetig ma is számos helyi változata ismert. A máig virágzó török güres, az üzbég kuras, a mongol nádóm, az indiai akhara mind ennek az eurázsiai birkózóhagyománynak helyi variánsa.⁴

A zúrkháne intézményesen a 16. században, annak is inkább a végén jelent meg a mai Iránban; ennél korábbi írott forrásunk nem ismeretes. Ezzel szemben a 16–17. századi perzsa irodalmi tradíció szerint az első zúrkhánét az 1322-ben elhunyt Mahmúd Púrjá-je Valí (más néven Pahlaván Mahmúd) birkózó hős és költő alapította, aki vélhetően Közép-Ázsiában, Khíva városában van eltemetve. Igaz, azt is meg kell jegyezni, hogy Pahlaván Mahmúd korából nincs semmilyen korabeli forrás zúrkhánék létezésére.⁵

A zúrkhánék eredetére vonatkozóan Angelo Piemontese neves olasz iranista⁶ és Mohammad Taqí Bahár (1886–1951)⁷ iráni író, költő nézetei máig meghatározzák a zúrkhánekutatásokat. A döntően a 19–20. században kialakult iráni nacionalizmus hatása alatt alkotó szerzők szerint a zúrkháne egyértelműen iszlám előtti gyökerekkel rendelkezik. Piemontese szerint a birkózók csoportjai már az iszlám előtti szászánida Iránban külön katonai egységet alkottak rájuk jellemző hagyományos viselettel, főleg nadrággal. E két szerző a zúrkháne kialakulásában fontos szerepet tulajdonít a 9–12. században az iszlám világban felvirágzó ún. futuvva (vagy más néven dzsavánmardí) mozgalomnak is. A korai iszlám korában a szászánida katonai csoportok a futuvva mozgalomban éltek tovább, a futuvva az abbászida kalifátus népi ellenzékének számított, de gyakorta szegényebb vagy részben törvényen kívüli titkos társaságok összefoglaló neve is volt, amelyek sajátos vallási-katonai rituálékat folytattak titkos összejöveteleiken. A futuvva mozgalom olykor ajjárnak vagy sátiának is nevezett félkatonai társaságainak ceremóniái Piemontese szerint közvetlen előzményei a zúrkháne katonai gyakorlatsorának.⁸ A 13–15. században ezeket a titkos csoportokat jelentős szúfi és talán már síita hatások is érték, melyek végül a 16. századi szafavida zúrkhánékban érték el fejlődésük végpontját. Az 1501-ben Iránban államvallássá váló tizenkettes iszlám meghatározó szerepét a zúrkháne intézményének megszületésében az is bizonyítja, hogy a Szafavida Perzsián kívül maradt iráni kulturális területeken, mint például Közép-Ázsia és a későbbi Afganisztán keleti részén egyáltalán nem ismeretesek ebben a korban zúrkhánék. A zúrkháne intézménye igazából csak a szafavidák egykori területein terjedt el.

Piemontese és Bahár kissé lineáris és mára részben elavult elméletével kapcsolatban azonban nem merülnek ki a lehetőségek a zúrkháne eredetéről.⁹ Amint korábban utaltunk rá, a birkózás különböző válfajai vitathatatlanul népszerűek voltak az egész iszlám világban. A késő szászánida birkozóegyletek narratíváját Piemontese terjesztette el a tudományos szakirodalomban, de erre vonatkozó írott forrásaink egyáltalán nem ismeretesek. Ugyanakkor az Iránt a középkorban több hullámban meghódító és ott letelepedő törökök és mongolok között is igen népszerűek voltak a birkózás egyes válfajai. Mindezek mellett pedig a szúfizmus és a síita iszlám, illetve általában a – nevezzük úgy – „alternatív iszlám irányzatok” közösségképző hatását is kiemelhetjük elkülönülő, zárt spirituális férfitársaságok, titkos szúfi és síita „Männerbundok” formájában. A zúrkháne gyökereinek kialakulásakor sokadik hatásként számolnunk kell a középkori iszlám világban is elterjedt céhek, egy-egy mesterség mentén szerveződő egyesületek (szenf) hatásával, az ezek mintájára szervező csoportok, városi szegények önszerveződő titkos egyesületeivel is. A középkori muszlim világban a birkózók nem számítottak magas társadalmi státussal rendelkező embereknek, többségük egyszerű származású volt, a felemelkedés egyik eleme talán a szervezett egyesületi vagy céhes forma lehetett. Mindebből egy többmezős háttér rajzolódik ki, amelyben az iszlám előtti irániság csak egy tényező. Fontos arra is utalni, hogy a zúrkhánék elsősorban az iráni városi kultúrához kötődnek, falun máig alig vagy nem találni zúrkhánét. Az első zúrkhánék az iráni városok piacainak peremén jöttek létre, többségük most is az iráni bazárok kevésbé exkluzív részén található, mely tény diszkréten utal a városi szegény rétegek aktív szerepére a zúrkhánék kialakulásában.

■ Ahogy belépünk egy zúrkhánéba, az iszlám kultúrában kicsit is tájékozottnak egy hammám (fürdő) sejlik fel. Építészetileg a zúrkháne a fürdőkhöz hasonlóan teljesen zárt, többnyire kupola fedi, csak a tetején kialakított ablakon tör át némi fény. Mindezek alapján nem zárható ki, hogy a 16. században a zúrkháne megszületésére a korabeli fürdőkultúra is hatott; erre utal, hogy máig az egyik zúrkhánegyakorlatot senának, azaz úszásnak nevezik. A zúrkhánék és a hammámok kapcsolatát sejteti a már-már medenceszerű süllyesztett goud, egy süllyesztett hat- vagy nyolcszögletű porond a zúrkháne közepén.¹⁰

A goudban zajlik maga a ceremónia, míg a nézőtér a porond szélén van kialakítva. A zúrkhánék eredetileg csak beavatott férfiaknak álltak nyitva, ám a 20. században a zúrkhánékat iráni nemzeti hagyományként valamelyest propagálni kezdték, 1979 előtt annak „iráni nemzeti?”, 1979 után síita elemeire téve a hangsúlyt, így azok bekerültek a nemzeti kulturális kánonba. Ekként a zúrkhánék ajtajai megnyíltak a nők előtt is. Manapság, amikor a zúrkhánék költségeit gyakorlata a közösségnek kell előteremteni, maguk az egyesületek is rákényszerülnek, hogy nőket és nem muszlim turistákat is falaik közé engedjenek.¹¹

Ha belépünk egy iráni zúrkhánéba Jazdban vagy Iszfahánban, elsöre egy magas emelvényt pillantunk meg a goud felett, ahol Alí, az első síita imám modern képe látható. Az emelvényen a mersed, a zúrkháne vezetője trónol, aki a ceremóniák alatt énekel, miközben mellette ülő fiatal segítőtje dobon kíséri. A zúrkháne tagsága igen széles kört ölel fel. A hattól a hatvanévesig, a vékonydongájú kisiskolásforma noucsétól (újonctól) a meglehetősen megtermett, sőt kifejezetten kövér öregemberekig számos igen eltérő karaktert figyelhetünk meg itt. Manapság egy kétkezi munkás, a vegyesbolt eladója ugyanúgy zúrkhánebajnok (pahlaván) lehet, mint akár egy informatikus, egyetemi tanár, netán vallási vezető. A modernitás mára elhozta a felsőbb végzettségűek megjelenését a zúrkhánében. Emellett az eredetileg félig-meddig számkivetettek, szegények klubjaként elkönyvelt szubkulturális zúrkháne mára állami-nemzeti intézmény lett. Mindez a zúrkhánék uniformizálódását és az iráni állam benyomulását eredményezte ebbe az eredendően alulról jövő vallási-kulturális intézménybe. Minden zúrkhánében fontos követelmény viszont az erkölcsös és vallásos életmód. Enélkül nem lehet tag senki most sem, vagy ha kiderül valamilyen ballépése, aligha léphet egyhamar előre a zúrkhánén belüli ranglétrán.

A közösségformálás fontos eszköze a zúrkhánén belüli szigor és hierarchia. Mint minden sportklubban, itt is fontos a fegyelem, és az idősebb játékosok itt is több tiszteletben részesülnek; ám a zúrkhánében egy átlagos sportegyesületét meghaladja a fegyelmezettség, hangsúlyosabb a mester-tanítvány fölé-alárendeltségi viszony, valamint a feltétlen engedelmisség. Az idősebb bajnokok abszolút tisztelete alapozza meg az előrelépés jogát (haqq-i taqaddom) a zúrkháne hierarchiáján belül. Ez a mindennapos gyakorlatok során is tükröződik. A belépő újonc, a noucse csak hosszas évek szívós munkájával válhat igazi pahlavánná, elismert zúrkhánebajnokká. Minden újoncnak van egy mestere, aki beavatja a bajnokság titkába az újoncot, számára erkölcsi és sportolói példakép, a legrégebbi zúrkhánékban pedig a szúfi rendekhez hasonlóan örökletes volt, és egy család vagy klán kezében egyesült az egyesület vezetése is. A legkonzervatívabb zúrkhánék alapítói kiterjedt szilzilával, mester-tanítványi leszármazási láncokkal rendelkeznek, hiszen hitük szerint a zúrkhánék mersedjei vagy sejkjei

nem csupán tanították őket a testedzésre, hanem annak továbbadását is ráhagyták az arra kiválasztottaknak. A mersedek közül számosan Mohamed prófétától és a síita imámoktól származtatják magukat, és hitük szerint a birkózás a bibliai Jákobtól (arabul/perzsául: Ja'kúb), sőt egyenesen Ádámtól ered.¹² A zúrkhánén belüli rangsor egyszerre szigorú és versenyszerű is, hiszen évről évre változik, és ezt gondosan számon tartják. Az idős mersedek mindig nagy tiszteletnek örvendenek; elődjeik, régi mestereik fotói végig ott függenek a falakon a leghíresebb helyi pahlavánok képeivel, csoportképeivel.

A zúrkháne élén a mersed, a zúrkháne vezetője áll. Ő az, aki a zúrkháne mindennapos ügyeit szervezi, végig jelen van, időnként pedig énekkel kíséri a szertartást. Szinte második családjává vált a zúrkháne. A zúrkháne belső hierarchiájában meg kell említeni a mersed mellett a kohne-szavárt is (szó szerint: „öreg lovas”), egy veterán, visszavonult, korábban híres bajnokot. Ő nagyjából a mersed első helyetteseként írható le. Időnként megesik, hogy maga a kohne-szavár az a személy, aki mint rangidős a mersed helyett fent ül és végigéneklí, -recitálja a szertartást, énekét csengők, dobok hangjával színesítve.

Ám a rangsor itt nem ér véget, a porond bajnokait is erősen kötött hierarchia jellemzi. Itt az úgynevezett mijándár, a „középső tér ura” viszi a prímet. Ő lép a küzdőtér közepére, ő köszönti az elején a mersedet, ő kezd el minden gyakorlatot, és ő fejezi be a gyakorlatok végén a szertartást. A mijándár általában ereje teljében lévő, középkorú harmincas-negyvenes férfiember, aki fizikálisan is kiemelkedik a többiek közül. Körötte állnak a bajnokok, a pahlavánok és az újoncok, a nouscék. A szertartás alatt külön szerepet kap a szalavátí, az előimádkozó. A szalavátí szintén tekintélyes pahlaván, aki végig lent tartózkodik a porondon, és minden gyakorlat előtt ő mond imát, áldást kérve Mohamed prófétára, a síita imámokra, a zúrkháne tagságára és a nézőkre is. Rajtuk kívül a pís-kiszvatí, vagyis egy előljáróféle személye is fontos, aki szintén a hierarchia magasabb fokán álló személy, szerepe főleg a fiatalabb belépők oktatásában merül ki.¹³

A hagyományos zúrkhánében a rituális és testi tisztaság, az erkölcsi feddhetlenség szigorú szabályai adják meg a tagságra való jogosultságot. A szabályozottság erős jeleként a zúrkháne szakrális terében minden szónak megvan a maga helye, és a hierarchia jelei a különböző rangú és korú tagok mersed általi megszólítási etikettjében is látványosan megnyilvánulnak.¹⁴

Ma Iránban kétféle zúrkháne létezik. Megkülönböztethetünk vallásos és „nemzeti” típusú közösségeket. A fő különbség köztük nem is annyira a bemutatott gyakorlatokban, hanem az azt kísérő énekek, recitációk fajtáiban rejlik. A vallásos zúrkhánékban a tizenkét síita imámra emlékeznek előadás közben, szinte vallásos színházzá alakítva át a gyakorlatsort, ahogy Alí, Huszain vagy Reza imámok (az első, a harmadik és a nyolcadik imám) dicséretei felzengenek. Ezzel szemben a világiasabb zúrkhánék sokkal inkább Firdauszi perzsa hőseposzából, a *Királyok Könyvéből* merítenek, régi perzsa hősök történeteit adják elő korunk Rusztemjei. Esetleg Háfiz lírai, édesbús ghalzaljaiból szemezgetnek a nézők és sportolók nagyobb öröme, ahogy azt magunk is többször átélhettük egy aprócska jazdi zúrkhánében néhány éve, a jazdi óváros peremén.¹⁵ Formailag beszélhetünk egy jellegzetes zúrkháne-költészetéről is, melynek során ceremóniák alatt jellemzően négysoros versek hangzanak el, a zúrkháne költészet alkotásait, gol-e kostinak, a „birkózás virágának” hívják. Ezek lehetnek klasszikus perzsa versek szó szerinti átvételei, de parafrázisok és teljesen önálló és mindmáig születő, új költemények is.

■ Mostani fogalmaink szerint a zúrkháne gyakorlatait lehet egyénileg és csoportosan is végezni.¹⁶ Ha egyéni gyakorlatokról van szó, akkor hat, ha csoportos gyakorlásról beszélünk, akkor tizenkét részletre bonthatjuk a zúrkhánén belüli gyakorlatokat, bár valójában ugyanarról a gyakorlatsorról van nagyjából szó mindkét esetben. Igaz, egyes gyakorlatok valójában csak továbbfejlesztései másaknak, így kérdéses, hogy valójában van-e egységes zúrkháne-gyakorlatsor. Manapság egy mindinkább uniformizált, egységesített zúrkháneedzést látunk mindenhol, miközben szinte bizonyos, hogy a 20. század közepe előtt, amikor a zúrkháne mint „iráni nemzeti sport” hivatalos elismertséget és állami támogatást nyert, a premodern zúrkhánék erős regionális különbségekkel rendelkeztek. A Nemzetközi Zúrkháne Sport Szövetség (International Zurkhâneh Sport Federation) egységesített rendszere szerint a zúrkháne gyakorlatsor tizenkét részből áll. 1. belépés a goudba, ahol a sportolók kört formálnak (dzsarge zadan); 2. fapajzsemelgetés (szang gíri); 3. faléc felett fekvőtámaszszerű emelkedés, hajlongás, rotáló forgás (sená vagy sená-je korszí-ye szarnavázi); 4. a faléc mögötti bemelegítés, gimnasztika, esetleg buzogányos bemelegítés (narmes-e post-e takhte vagy khamgíri); 5. kétkezes buzogányhajigálás a magasba és a buzogányok elkapása egy-egy kézzel (mílbázi); 6. kétkezes buzogányemelgetés a váll felett a vállat nem érintve (mílgíri); 7. lábbal végzett, támaszkodás nélküli gimnasztikai gyakorlatsor, meghatározott ritmusú ugrássorozat (pá zadan); 8. pörgés, forgás, kinyújtott karokkal történő gyors pörgés a goud közepén, melyet egyesével mutatnak be a pahlavánok (csarkhídan); 9. az utolsó lábmozdulat, újabb lassuló lábbal végzett mozdulatsor (pá-ye ákhar); 10. íjlesztés, egy íjszerű, vasláncokkal megrakott fémtárgy kifeszítése a fej felett és közben csípőmozdulatok ritmusos zenére (kabbáde zadan); 11. hagyományos szabadfogású páros birkózás (kostí); 12. záró imádkozás (do’á).¹⁷

A zúrkháne gyakorlatsora valójában egy a tűzfegyverek előtti katonai világ gyakorlatait idézi meg vallási ceremónia formájában. Miután az apróbb és nagyobb fiúk, férfiak magukra öltik a longot vagy más néven szarvált, ezt a csak a teljes jogú pahlavánok által hordható, varrott térdnadrágot (melyen az ismert sí-ita szimbólumként egy kézfej látszik), és beolajozzák testüket, majd pedig bemelegítenek fapajzsaikkal (szang) a goud mellett, egymás után ugrálnak le fürgén a goudba. A goudba lépő sportolók csókkal illetik a porondot, mely a próféták védelme alatt áll. A bemelegítő kézmozdulatok alatt Mohamed próféta, Ali és Huszain imámok dicsérete hangzik fel a sportolók és a morsed torkából, míg pahlavánok apró, vékony faléceket, ún. takhtéket vesznek kezükbe. Ezek a rövid, két végükön kiszélesedő lécek is a bemelegítés eszközei, amelyeket a négy égtáj felé fordítanak, majd pedig a porondra téve őket, szaporán fekvőtámaszokat végeznek rajtuk, később pedig rotáló törzsforgásokkal feszítik meg izmaikat úgyszintén a takhtékra támaszkodva, akár egymásután százszor is. Hosszú percekig nyúlik el ez a gyakorlatsor, miközben mindenki feszülten figyel, és a szemek egyre inkább a pást szélén sorakozó apróbb-nagyobb mílekre, fabuzogányokra szegeződnek: vajon mikor jön a buzogányos gyakorlat? Az egyenként gyakran tizenöt-húsz kilós fabuzogányokat a legügyesebbek hosszú percekig át hajigálják a magasba és kapják el, majd pedig párban emelgetik válluk felett, úgy, hogy eközben egyik buzogány se támaszkodjon az azt emelgető pahlaván vállára. A sportolók, miközben minden gyakorlatsort követően Mohamed prófé-

tát és nemzetségét, az imámokat dicsőítő felkiáltásokat hallatnak, pompás gyakorlatok egész sorát mutatják be a buzogányokkal. A legügyesebbeknek kétségkívül a buzogánypárt levegőbe felhajító és a lefelé kacsázó súlyos, akár tíz-tizenöt kilós sportszert virtuóz módon el is kapó pahlavánok számítanak. Elképesztő koncentráció, hosszú évek alatt, napi rendszerességgel felépített kondíció rejlik e megdöbbentő jelenetsor mögött. Mindez akkor válik világossá, amikor a szertartás végén magunk is meg-megemelgethettük a nem épp pehelysúlyú, akár húszkilós buzogányokat.

Érezhető volt azonban, hogy innen még van tovább is, feljebb is. A szertartás következő része emlékeztet legerősebben egy extatikus zikrre, szúfi szeánszra. A küzdőtér tagjai ekkor egyesével a kör közepére állnak, és egymás után szédítő gyorsaságú pörgésbe kezdenek. Mindehhez igen komoly koncentráció, ritmusérzék és megintcsak erős kondíció szükségeseltetik. Akár egy percig vagy még tovább is tarthat egy ilyen pörgés, hihetetlen koncentráltan és gyorsan kivitelezett szakrális tánc. Talán ez az érzelmi csúcspontja, ez a legkevésbé katonai jellegű része az egész gyakorlatoknak. Az isteni lélekkel egyesülő emberi psziché szúfi szimbóluma sejlik föl eme ekstatisz táncformában, a vahdat al-vodzszudé, a létezés egységéé.

Aztán az egész cselekménysort katonai jellegű mozzanat zárja le. A kabbáde súlyos vasból készült íj, melynek a végére vaskarikákat aggatnak. A legkiválóbb pahlavánok ezeket emelik fejük fölé, és ritmikus énekkel kísérve nyújtják magasra, jobbra és balra karikáktól csörgő vasíjaikat, mialatt csípőjük a kabbádeval pont ellenkező irányba mozog. Általában két- három sportoló emeli csak fel a kabbádét, miközben a többiek már elhagyták a zúrkháne porondját. Ezt követően történik meg a tulajdonképpen hagyományos szabadfogású birkózás, bár ezt számos zúrkhánében újabban elhagyják. Majd pedig újra felhangzik a kötelező és ünnepélyes áldásformula a teremben tartózkodók torkából, melyben a prófétát, Alit, Huszaint, Rezát és a síta imámok nemzetségét éltetik. Ez még a nem vallásos zúrkhánékban is kötelező záróaktus.

Maga a birkózás, az est fénypontja a ceremónia zárásakor kerül sorra. Modern értelemben ez egy szabadfogású birkózásfajta. Ezt csak a legképzettebb aktív bajnokok mutathatják be. Egy este során csak egy pár szokott birkózni. A cél az ellenfél szó szerinti két vállra fektetése, vagyis az, hogy mindkét váll érintse meg a goudot, hogy a vesztes fél a „csillagokat számoló” pozícióba, tehát teljesen vert helyzetbe kényszerüljön.¹⁸

A modern zúrkháne reneszánsza

■ A zúrkháne – amint látható – a premodern Iránból származó vallási-nemzeti intézmény. A 20. században, a Pahlavi-periódusban, 1921 után a zúrkhánék megítélése ellentmondásos volt. Egyfelől jelentős mértékben hanyatlani kezdett a népszerűségük. A kialakuló modern Irán maradi, vallásos intézménynek tartotta a zúrkhánét, mely nem illik a nemzetállami keretekbe. Másfelől azonban az 1930-as évektől megerősödtek azok a vélemények, amelyek az ősi/ókori iráni sportnak (varze-e básztáni) vélték a zúrkhánét, és iszlám előtti gyökereit igyekeztek kimutatni. A Pahlavi-dinasztia erősen pártolta az iszlám előtti Irán kultúráját, és ez nagyban segítette a zúrkháne fennmaradását. Az 1940-es évektől már állami támogatással, stadionokban rendeztek nagyszabású zúrkhánefesztiválokat, és innentől fogva a zúrkháne a modern iráni nemzeti eszme és büsz-

keség egyik jelképe lett. A zúrkháne sportolói kiléptek hagyományos klubjaik falai közül, és a „preiszlám” iráni kultúra szimbólumai lettek. A zúrkháne népszerűsége töretlen volt 1979 (az iráni iszlám forradalom éve) előtt és után is, az egyetlen jelentős különbség a hivatalos állami ideológia megváltozása volt velük kapcsolatban. Míg 1979 előtt nemzeti, ősi, ókori sportnak nyilvánították a zúrkhánét, 1979 után a síita iszlám identitás újjászületését ünnepelte az Iráni Iszlám Köztársaság a zúrkháne mozgalomban. Manapság pedig azt látjuk, hogy a két identitás – az iráni nemzeti és a síita muszlim – egyszerre jelenik meg a zúrkhánékban és a hivatalos iráni államideológiában.

A zúrkhánék regionális különbségei máig jelen vannak: némileg másképp néz ki egy zúrkháne-előadás Teheránban, Iszfahánban, Kelet-Iránban vagy a kurd vidékeken, ám napjainkban az egységesülés jeleit látjuk az iráni zúrkhánék világában. Iránon kívül a 19. század elejéig Iránhoz tartozó és máig síita többségű mai Azerbajdzsáni Köztársaságban és Irakban is voltak-vannak zúrkhánék,¹⁹ de ezen nincs is mit csodálkozni, mivel a síita világ itt – az iráni határt átlépve – folytatódik, és e két terület részben vagy egészében a Szafavidákhoz tartozott korábban. Manapság azt tapasztaljuk, hogy Irán, Azerbajdzsán, Irak, Türkmenisztán, Pakisztán, Afganisztán és Tadzsiszisztán közösen és rendszeresen rendez modern zúrkháneversenyeket – például a pániszlám Muszlim Szolidaritási Játékok keretében. Úgy látszik, hogy a zúrkháneversenyek elsősorban síita és részben pániráni alapokon szerveződnek, hogyha végigtekintünk a részt vevő országok listáján.²⁰ A versenyeken a korábban felsorolt zúrkhánegyakorlatokból tartott önálló bemutatókban mérik össze tudásukat a sportolók. 2004-től pedig létezik egy ma már hetvenkét országot tömörítő Nemzetközi Zúrkháne Sportszövetség is, mely a fenti országokon kívül eredményesen népszerűsíti a sportágat Európában, Ázsiában, sőt Afrikában is.²¹

Történetileg nézve a zúrkháne nem is kizárólag a muszlimokra korlátozódó kedvtelés volt egy idő után. 1950 előttről szórványos adatokkal rendelkezünk iráni zsidó zúrkhánékról,²² sőt iráni szúfi (egyben szunnita) kurd zúrkhánék is ismeretesek. De a zúrkháne lassan ismertté válik Nyugaton is: iráni emigránsok lelkes helyiek részvételével nemrég nyitották meg az első londoni zúrkhánét.

A zúrkháne mai formájában a tizenkettes síita iráni vallási identitás és a perzsa nemzeti önazonosság sajátos ötvözete, melynek kialakulásához az iráni társadalom alternatív vallási-politikai identitásai, a szúfizmus és a városi kultúra elemei is hozzájárultak az elmúlt évszázadokban.

■ JEGYZETEK

1. Alessandro Bausani: *Muhammad or Darius? The Elements and Basis of Iranian Culture*. Speros Vryonis Jr. (ed.): *Islam and Cultural Changes in the Middle Ages*. Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1975. 43-57.
2. Tanulmányunk írása során a *Keleti Nevek Magyar Helyesírásának* (szerk. Terjék Imre, Akadémiai Kiadó, Bp., 1981) ajánlásait fogadtuk el az átírás során.
3. A zúrkhánékról magyarul a legalaposabb összefoglalást ez idáig Csirkés Ferenc nyújtotta, aki 2003-as tanulmányában foglalta röviden össze a zúrkhánék történetét. Csirkés Ferenc: Mír "Alī sir Nava'ī: Halat-i Pahlavan Muhammad. In: *Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok*. I. Argumentum Kiadó, Bp., 2003. 52–56. Rajta kívül megemlítendő Ali Adjudáni 1992-ben a Magyar Testnevelési Egyetemen megvédett, publikálatlan doktori disszertációja (*Irán testkultúrájának történeti áttekintése, különös tekintettel a zurhanek szerepére*), mely azonban számos regényes és megalapozatlan állítást tartalmaz a zúrkhánék – Adjudáni szerint – „őskori” eredetéről.
4. Csirkés Ferenc: i. m. 56–58; Houchang E. Chehabi: Zur-Kana. *Encyclopaedia Iranica online edition*. <http://www.iranicaonline.org/articles/zur-kana> (letöltés: 2018. január 28.)
5. Csirkés Ferenc: i. m. 56-57; Houchang E. Chehabi: i. m.
6. Angelo Piemontese: *L'Organizzazione della «Zurxane» e la «Futuwwa»*. Annali, Nuov Serie. XIV. Napoli, 1964. Parte II Istituto Universitario Orientale di Napoli, 470.
7. Mohammad-Taqi Bahár: *Á'in-e dzsavánmardí*. Sokhan, Tehrán, 1362 /1984. 109–120.

8. Gholámrezá Enszáfúr: *Tárikh va farhang-e zúrkháne va gorúhha-ye edzstemá'i-ye zúrkhánerú*. Akhtarán, Tehrán 1386/2008. 37–46. Enszáfúr munkája gondolataiban nagy vonalokban követi Bahár és Piemontese nézeteit, leírásában nem sok eredeti elemet találunk. Könyvének leghasználhatóbb része a zúrkhánék működéséről és a gyakorlatokról szóló antropológiai jellegű fejezetek (303–343).
9. Nem is beszélve egyéb áltudományos fejtegetésekről, mint az egészen a neolitikus termékeny félhold „ős-közösségi férfiházaiig” (bámit is jelentsen ez) vagy éppen Mithra indoiráni istenig és zoroasztrianus tűzszentélyekig, de legalábbis minél ősbib gyökereikig ívelő nézetekig, melyekben csak és kizárólag a töretlen ésad mindenkinél ősbibnek gondolt iráni nemzeti hagyomány az egyetlen kizárólagos kulturális tényező. Vö. Ali Adjudáni: i. m.; Csirkés Ferenc: i. m. 52–53. 4.j.
10. Uo. 53–54; Houchang E. Chehabi: i. m.
11. Uo.
12. Angelo Piemontese: i. m. 480; Csirkés Ferenc: i. m. 55.
13. Uo. 53.
14. A megszólítások szabályairól a Nemzetközi Zúrkháne Sport Szövetség (International Zurkhaneh Sport Federation) honlapja nyújt bőséges információt: <http://www.izsf.net/en/post/35/traditions-and-customs/page/21> (letöltve: 2018. február 26.)
15. Jelen sorok írója közel harminc zúrkháne rendezvényt tekintett meg az elmúlt 18 év során.
16. <http://www.izsf.net/en/post/47/koshti-pahlevani/page/21> (letöltve: 2018. február 27.)
17. Gholámrezá Enszáfúr: i. m. 303–343.
18. Csirkés Ferenc: i. m. 54.
19. Az iraki síta arab zúrkhánékkal kapcsolatban érdemes az alábbi műre utalni. Táí szerint a zúrkháne csak a 19. században jelent meg Irakban, és az 1980-as évekig létezett. Dzsámil Táí: *al-Zurkhánát al-baghdádija*. Bagdad, 1986.
20. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az egyes zúrkháneszövetségek tagországai között ne lennének torzsalkodások. Erre jó példa a 2017-es vita Irán és Azerbajdzsán között a zúrkháne eredetéről. Mindez nem új a két ország között, mivel mindkettő magáénak tekinti a zúrkháne-tradíciók kezdeteit. Hasonló vita bontakozott ki néhány éve a két ország között a csougán (lovaspóló) eredetéről. A zúrkháne kapcsán kialakult vitához lásd <http://ifpnews.com/news/society/sports/azerbaijan-corrects-mistake-about-origin-of-pahlavani-wrestling>. Más esetekben a modern pániiráni nemzeti eszmerendszer játszhat szerepet a zúrkhánék népszerűsítésében: az alapvetően szunnita, de a perzsára nagyon hasonlító nyelvet beszélő és perzsa kultúrájú Tádzsikisztánban az elmúlt néhány évtizedben modern iráni hatásra jelent meg a zúrkháne intézménye, míg a szintén szunnita többségű Pakisztánban iráni emigránsok és pakisztáni tizenkettes síták honosították meg a zúrkhánét szintén nemrégiben.
21. A szervezet honlapja rendkívül informatív, többek között részletesen tárgyalja a játékszabályokat is perzsául és angolul: <http://www.izsf.net/en>; emellett hasonlóan bőséges információt találunk a jazdi Száheb al-Zamán zúrkháne oldalán is, egészen aprólékos instrukciók, rajzok és fotók is segítik a zúrkháne-sportok ismereteinek elsajátítását leendő pahlavánok számára: <http://www.zurkhanehsahebalzaman.ir/en/Exercise.pdf> (letöltve: 2018. február 27.)
22. Chehabi szerint ezek a zsidó zúrkhánék még az 1950-es években is működtek, mára azonban nem maradt nyomuk. Itt nyilván bizonyos zsidó zsidó dervisek közösségeiben kell azt a közös spirituális nevezőt keresni, mely kulturálisan összeköthette a muszlim és zsidó iráni zúrkháne pahlavánokat. Houchang E. Chehabi: *Jews and Sport in Modern Iran*. In: Homa Sarshar – Houman Sarshar (eds.): *The History of Contemporary Iranian Jews*. IV. Center for Iranian Jewish Oral History, Beverly Hills, 2001. 5–9.

